

ՀԱՅԿԱՎԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԳԱՄԱՂԻԷԼԻ ՎԱՆՔ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Ս. Գամաղիէլի վանքը կը գտնուէր Աղձնեաց նահանգի Խիզան քաղաքին մօտ: Վանքը Գամաղիէլի անուանով կոչուած էր որովհետեւ հոն կը պահուէր անոր գլուխը: Եկեղեցին կառուցուած էր յանուն Ս. Աստուածածնի: Գամաղիէլի վանքը պատմութեան մէջ կ'երևի առաւելապէս ԺԴ. - ԺԶ. դարերուն: Վանահայրերէն յիշուած են հետեւեալները:

Ա. — Յովնանէս վարդապետ, 1359 - 68, որդի Պարոն Փոխանի և Մեծտիկինի. — Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 442, 458 - 9, 479, 488:

Բ. — Ստեփանոս Հայր վանից, 1397. — Հ. Բ. Սարգիսեան, Յուշտ. Զեռ. Վեհտիկի, Թ. 315:

Գ. — Ներսէս վարդապետ, 1407 - 1427. — Դ. Վրդ. Փրիզալէմեան, Նօտարք Հայոց, էջ 26, 82 - 3:

րերը՝ նուիրուած այդ նախնիներին:

Հասկանալի է, որ ճարտարապետական այդ կառոյցները, որոնք ձեռնարկուել էին տոմարին հասարակութեան ծոցում, պիտի հետզհետէ աւելի քան զարգանային՝ ի վերջոյ հիմք դառնալով ճարտարապետական կառոյցների յատուկ տիպերի:

Անկախ բոլոր տարբերութիւններից, ճարտարապետութեան մէջ, քննուող մօտիվները հարուստ հետքեր են թողել. նրանք, համեմատաբար, շատ են պահպանուած գերեզմանոցներում, կուլտային կառոյցներում, թատերական շէնքերում, պետական-կառավարական պալատներում, ինչպէս և սովորական բնակարանների որոշ մասերում (բուխարիկ-օջախների, դռների, լուսամտաների, ճակատների, պատշգամբների վրայ և այլն):

Ա. Շ. ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 3)

Դ. — Ստեփանոս Եպիսկոպոս, 1434. — Սիւրմէեան, Յուշտ. Զեռ. Երեսուդէմի, Ա., էջ 356:

Ե. — Յովնանէս վարդապետ, 1441 - 45. — Թովմայ Մեծօփեցու Յիշատակաբանը, էջ 53:

Զ. — Դուլիք Եպիսկոպոս, 1445 - 51. — Նօտարք, էջ 145:

Է. — Յովնանէս վարդապետ, 1451 - 55. — Նօտարք, էջ 181: Սիւրմէեան, Յուշտ. Զեռ. Երեսուդէմի Մասնաւորաց, 1950, էջ 9:

Ը. — Յովնանէս վարդապետ, 1455 - 68. — Նօտարք, էջ 181: Ե. Լալայեան, Յուշտ. Զեռ. Վասպուրականի, էջ 452:

Թ. — Տէր Աբրահամ, 1674. — Սիւրմէեան, Յուշտ. Զեռ. Եւր. Մասնաւորաց, Թ. 14, էջ 24:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Գամաղիէլի վանքին զբի մշակներէն ծանօթ են հետեւեալ անձերը:

Ա. — Յովհաննէս Քահանայ, Կրօնաւոր, Գրիչ, 1359ին օրինակած է մէկ Աւեստան, ընդ հովանեաւ Գամաղիէլի, առ իստ բարեբարոյ և բարեհամբաւ սուրբ վարդապետին Յովհաննիսի. — Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 442:

Բ. — Գրիգոր Քահանայ, 1356 - 67, հայր Ստեփանոս և Մկրտիչ քահանաներու, օրինակած է:

1. — Մարգարէութիւն Եսայեայ եւ Թուղբ Պաւլոսի, 1356ին, ուսումնասիր Տիրատուր պատանեկին համար. օրինակը շնորհած է Պարոն Փոխան. — Տաշեան, Յուշտ. Զեռ. Վիեննայի, Թ. 113, էջ 394:

2. — Մեկնութիւն Երզնգ Երզնգ, Գր. Նիւսացւոյ, 1367ին, Փոխանի որդի, աշխարհալոյս Յովհաննէս վարդապետին համար. — Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 479:

Գ. — Ստեփանոս Գրիչ, կենակիցը Հերմիէք, 1368ին օրինակած է մէկ Աւեստան, Գամաղիէլի սպասաւոր Յովհաննէս աշխարհալոյս վարդապետին համար. — Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 488:

1363ին, ընդ հովանեաւ Ս. Առաքելոյն Գամաղիէլի օրինակած է, Պետրոս Կրօնաւորի հետ, մէկ Մեկնութիւն Աւեստ.

րանին Մասքեոսի, «ի վայելս զերապանծ և մեծ բարունապետին Յովհաննիսի».— Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 458-9:

Դ.— Նահապետ Գրիչ, 1374ին օրինակած է մէկ Մարգարեութիւնք Երեմիայի, ի վայելումն Յովհաննէս Վարդապետի.— Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 514:

Ե.— Ներսէս Գրիչ, որդի Աւտարչահի և Ղիմաթի, 1397ին օրինակած է մէկ Հաւաքումն Տօնական ձառից, Աստուծոյ միայնակեացի պատուէրով.— Սարգիսեան, Յուլիան Զեռ. Վեհերիկի, Թ. 315:

Զ.— Ստեփանոս Եպիսկոպոս, որդի Կիրակոսի և Նազիսթունի, աշակերտ Ներսէս Վարդապետի. 1413ին օրինակած է մէկ Քարոզգիրք Գր. Տաթևացւոյ, իր քեռորդիին՝ Պետրոս Կրօնաւորի յիշատակին.— Ոսկեան, Վասպուրականի Վանքերը, Գ., էջ 846: Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 167: Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 658:

Թերևս այս Ստեփանոսին և իր ազգական Պետրոսին կը վերաբերի մեր Թ. 3701 նոտրագիր ժամանակագրութեան պարունակած սա տեղեկութիւնը, արձանագրուած Ռենդ = ՊԶԿ [= 1424] թուականին տակ. «Եւ [յ]այսմ ամի նահատակեցաւ Ստեփանոս Վարդապետն ի Հիզան որ է ի Վանիցն Դամաղիէլի և Պետրոս էրէց աշխարհի, որ միմեանց ուրացութեան պատճառ եղեն. վասնորոյ ի միասին յանձն առին զնահատակութիւն վասն անուանն Քրիստոսի» (էջ 53). Ասոնց վկայական մահուան պատմութիւնը գրած է Առաքել Վրդ. Բաղիշեցի (Հայոց Նոր Վկաները, Ա., էջ 156-168):

Է.— Յովհաննէս Վրդ. Գրիչ, 1427-69, որդի Վարդանի և Դիլշատի Դամաղիէլի Վանքին մէջ օրինակած է բաղմաթիւ Աւետարաններ, ծանօթ են.

1.— Աւետարան, 1427, խնդրող Հոսիսիմէ.— Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 367:

2.— Աւետարան, 1434, ստացող տէր Կարապետ Քահանայ.— Սիւրմէեան, Յուլիան Զեռ. Երուսաղէմի, Ա., էջ 353:

3.— Աւետարան, 1437.— Ոսկեան, Գ., էջ 848: Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 478:

4.— Ճառոց, 1442.— Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա., էջ 538:

5.— Աւետարան, 1445.— Նոտարք, էջ 145:

6.— Աւետարան, 1451, ստացողք Թումայ Կրօնաւոր և Կարապետ տանուէր.— Սիւրմէեան, Յուլիան Զեռ. Եւր. Մասնաւորաց, Թ. 6, էջ 8:

7.— Աւետարան, 1455, Փիլիպպոս Քահանայի խնդրանքով.— Նոտարք, էջ 181:

8.— Աւետարան, 1469, Առաքել տանուտիրոջ խնդրանքով.— Լալայեան, Յուլիան Զեռ. Վասպուրականի, էջ 453:

Ը.— Ղազար Կրօնաւոր, Գրիչ, որդի Թումայի և Թամարի, 1468ին օրինակած է մէկ Աւետարան, Կարապետի որդի Սարգսի համար.— Լալայեան, Յուլիան, էջ 451:

Թ.— Սարգիս Գծող, որդի Կարապետ Քահանայի և Քնարի, աշակերտ Աղթամարցի Յովսէփ Վարդապետի. 1526ին օրինակած է մէկ Մատոց.— Թ. Աղբար, Բ., էջ 254-5: Արարատ, 1919, էջ 4: Ոսկեան, Գ., էջ 851:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՓՈԽԱՆԵԱՆ

(1359-1368)

ԺԴ. Դարու երկրորդ կէսին, Խիզանի շրջանակին մէջ մեծամեծ գովեստներով կը յիշատակուի Յովհաննէս Վարդապետ մը: Ոմն Գրիգոր Քահանայի յիշատակարաններէն կը տեղեկանանք թէ ան որդին էր Պարոն Փոխանի և Մեծտիկինի: Նախ տեսնենք այն մասին խոսող յիշատակարանները:

Ա.— Մարգարեութիւն Եսայեայ եւ Թուլքի Պաւղոսի:

1.— «... յիշեցիք... և զժրօղս զսուտանուն Գրիգոր քահանայ, ընդ նմին զհաւատարիմ զբարեպաւոս և զիմաստուն այրն զՊարոն Փոխանն և զժնօղսն իւր... որ զօրինակն շնորհաց և զժոյլս յորդորեաց և ժրացոյց... թվ. Պե (= 1356)».— Տաշեան, Յուլիան Զեռ. Վիեննայի, Թ. 113, էջ 394:

2.— «Զսուտանուն Գրիգոր բանի աշակերտ, և զբարեպաւոս հաւատարիմ, զիմաստուն եւ զկոռովաբան զՊարոն Փոխանն,

որ զօրինակն չնորհեաց, յիշխալիք . . . » :
— Նոյն, անդ :

Բ. — Աւետարան :

3. — «Արդ, ես՝ մեղապարտ և անարհեստ գրիչս Յոհաննէս սուտանուն քահանայ, յանձն առի գրել զսա հրամանաւ սուրբ և երջանիկ, իմաստաւոր եւ ժաշան յամենայն գործս բարութեան Յովհաննէս վարդապետի, որ ետ գրել զսա յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց . . . : Յիշեցէք ի մաքուր և յարժանաւոր յազօթս ձեր՝ զարժանաւոր և զամենամաւոր և ծաղկեալս իմաստութեամբ, զգովելի և զառաքինաւոր վարդապետս մեր զՅովհաննէս ծնողօք իւրովք հանդերձ : . . . : Արդ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի թուականութեանն Հայոց ՊԸ (1359), ի նուրբ և նեղ ժամանակս . . . : Ընդ հովանեաւ Դամաղիկի առ ռսա բարեբաւոյ եւ բարեհամբաւ սուրբ վարդապետի Յովհաննիսի . . . : — Սաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 442 :

Գ. — Մեկնութիւն Աւետարանին Մատթեոսի :

4. — « . . . ձեռամբ անարհեստ և փցուն գրչի՝ պիտակ անուն Յովհաննէս Կրօնաւորի, ի ստացումն և ի վայելչ գերազանձ եւ մեծ բաբունապետիս Յովհաննիսի . . . : Արդ, գրեցաւ սայ ի նուրբ և ի նեղ ժամանակի . . . : Ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելոյս Դամաղիկի, որ կայ առնթիւր իկական քաղաքիս, ի խնդրոյ սուրբ և առաքինազան վարդապետի Յոհանիսի . . . : թվ. ՊԺԲ (1363) — երորդիս . . . : — Սաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 458-9 :

Դ. — Մեկնութիւն երգոց երգոյն, Դր. Նիւստացոյ :

5. — «Եւ արդ, գրեցաւ աստուածաշունչ տառս ի քաղաքիս, որ կոչի իկան, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսի զօրավարին, առ ռսն սուրբ առաքելոյս Դամաղիկի : . . . : յիշեցէք . . . : զաւսարհալոյս վարդապետս մեր զՅովհաննէս անուն կոչեցեալ, և զծնողսն իւր ըստ մարմնոյ՝ զՓոյսանն, և զմայրն զՄեծսիկին՝ զՓոյսեալսն ի Բրիստոս . . . : Ո՞վ պատուական և աստուածահաճո կրօնաւորք, առաքելութեամբ սուրբ գրոց ընդ աւսարհալոյս վարդապետին մերո, զմեղուցեալ Դրիգոր սուտանուն քահանայ, և զսոքա՝ զերկու որդիքս իմ՝ զՍտեփաննոս քահանայ

և զՄկրտիչ քահանայ, յիշման արժանի առնել աղաչեմ . . . : մեք գրագիր չէաք, լուր վարդապետի սիրտն չկարացաք թուել՝ գրեցաք, ապա մեր բան չէր, մարդ զիւր գործն պիտի որ առնէ, որ ամաւթով չլինի : Դրեցաւ ի թվ. ՊԺԶ (1367) . . . : — Սաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 479 :
Ե. — Աւետարան :

6. — « . . . Այլ և գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ձեռամբ անիմաստ և տխմար գրչի Ստեփաննոսի, յիշատակ կենակցի իմոյ Հերմիէքի . . . : Դարձեալ, գրեցաւ սուրբ Աւետարանս ի քաղաքս, որ կոչի Հրան, առ զրան սուրբ Սարգսի և առ ռսա Դամաղիկի, եւ սորին սպասաւորի՝ աւսարհալոյս վարդապետի մերո Յովհաննիսի, և հաստատ պահեցէ զսա մինչ և ի խորին ձերութիւն, ամէն : . . . : Իսկ էր թվոսն ի ՊԺԷ (1368) յորժամ աւարտեցաւ սուրբ Աւետարանս . . . : — Սաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 488 :

Վերոգրեալ յիշատակարաններէն կը քաղուին սա տուեալները .

1. — Յովհաննէս Վարդապետի հայրը կը կոչուէր Փոյսան : Պարոն Փոյսան հաւասարիմ, բարեպաշտ, իմաստուն եւ կորովաբան անձ մըն էր : — Յիշտ. 1, 2, 5 :

2. — Յովհաննէս Վարդապետի մօրը անունն էր Մեծտիկին . — Յիշտ. 5 :

3. — Յովհաննէս Վարդապետ իմաստաւոր, ժաշան, ամենամաւոր, առաքինաւոր, բարեբաւոյ, բարեհամբաւ, գերազանձ, առաքինազան և աւսարհալոյս անձ մըն էր . — Յիշտ. 3, 4, 5, 6 :

4. — Յովհաննէս Վարդապետ՝ Դամաղիկի Վանքին առաջնորդը կամ բարունապետն էր և աշակերտներ կը դաստիարակէր՝ յատկապէս Սուրբ Գրոց ուսման մէջ (1359-1368) . — Յիշտ. 3, 4, 5, 6 :

Այս տուեալներէն կրնայ հետեցուիլ թէ Դամաղիկի Վանքին մշակութային գործունէութեան հիմնադիրն է եղած այս «աշխարհալոյս» Յովհաննէս Վարդապետը, Փոյսանի և Մեծտիկինի արժանաւոր դաւակը, զոր պատշաճ համարեցինք մականուանել «Փոյսանեան», զանազանելու համար ժամանակակից բազմաթիւ համանուն վարդապետներէ :

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ